

TAMPEREEN ILMATORJUNTAA ”TALVISODASTA VATIALAAN”

Technopoliksessa 10.10.2019 pidetyssä TAMRUn seniorien esitelmätilaisuudessa evl Reijo Alanne piti esitelmän aiheesta ”Tampereen ilmatorjuntaa talvisodasta Vatialaan”. Paikalla oli 13 henkilöä. Seuraavassa on esitelmöitsijän laatima lyhennelmä esitelmästä.

Reijo Alanne

Ilmatorjuntakoulutus aloitettiin Tampereella suojeluskuntapiirin päällikön everstiluutnantti Aaro Pajarin käskystä vuonna 1937. Suojeluskuntaan perustettiin ilmatorjuntakomppania, jonka päällikkönä toimi silloinen reservin vänrikki Paavo Tiitola. Ilmatorjuntakoulutuksen lisäksi komppaniassa annettiin myös ilmavalvontakoulutusta. Aseistuksen puute häittoi koulutusta sillä komppanialla oli kalustona vain kolme rengastähtämellä ja apujalustalla varustettua Maxim-konekivääriä m/09-21.

Ylimääräisten harjoitusten (YH) aikana syksyllä 1939 Tampereen suojaamisesta vastasi kapteeni Maunulan johtama ilmapuolustusaluekeskus 51, joka sijaitsi Pyynikillä Teknillisen opiston tiloissa

Jo vuoden 1937 keväällä olivat Tampereen teollisuuslaitokset muodostaneet komitean, jonka tehtävänä oli ”toimia riittävän ilmatorjunta-aseistuksen hankkimiseksi Tampereelle ja siinä yhteydessä hankkia vapaaehtoista tietä varoja ko. kysymyksen ratkaisemiseksi yhteistoiminnassa valtiovallan kanssa”. Varsinainen kansalaiskeräys saatiin aikaiseksi joulukuussa 1939. Rahan lahjoittajia Tampereella oli yli kaksikymmentä. Keräys tuotti kahden viikon aikana 13 miljoonaa. Tilaus toteutettiin kahdessa erässä ja käsitti yhteensä 4 kpl 40 mm:n, 8 kpl 20 mm:n ilmatorjuntatykkiä sekä 8 kpl 7,62 mm:n ilmatorjuntakonekivääriä ampumatarvikkeineen.

Tampereella toimiva Pohjois-Hämeen suojeluskuntapiirin esikunta paneutui ilmatorjuntakysymyksiin syvällisemmin. Eräs keskeinen kysymys oli kaupungin ilmapuolustuksen suunnittelu. Piirijohdon suunnittelun pohjana oli tieto siitä, että Tampere oli Helsingin, Turun ja Viipurin ohella maan tärkeimpiä suojeltavia kohteita.

Syksyllä 1939 ilmatorjuntamme oli syntymätilassa. Ilmatorjuntamme koko käytettävissä oleva välineistö - kevyitä konekivääreitä lukuun ottamatta - olisi tarvittu pääkaupunkiseudun tydyttävään suojaamiseen.

Tampereella sodan syttyessä oli vain kolme raskasta 76 mm:n tykkiä ja 2 kpl 40 mm:n ilmatorjuntatykkiä joilla voitiin ampua kauemmas. Muutenkin käytettävissä oleva ilmatorjunta-aseistus oli vähäistä.

Talvisodan syttyessä 30.11.1939 Tampereen ilmapuolustukseen oli käytössä kaksi raskasta ilmatorjuntapatteria joista vain toisella (59.Rask.lt.Ptri) oli aseet 3 kpl 76 ItK/34 (Vickers-Armstrong) ja yksi kevyt ilmatorjuntajaos aseinaan 2 kpl 40 ItK/38B (Bofors), ilmatorjuntakonekiväärikomppania sekä kaksi kevyttä ilmatorjuntakonekiväärijoukkuetta. Yksiköiden määrä vaihteli sodan aikana lähinnä kevyiden ilmatorjuntajaosten osalta. Tampellan tehtaan henkilöstöstä perustettiin 2. Ilmatorjuntapatteri. Yksikön aseina oli tehtaan omat 2 kpl 20 ItK/39T konekivääriä. Tehtaalle perustettu Ilmatorjuntakonekiväärikomppania kyettiin aseistamaan vasta talvisodan päätyttyä

Raskaan ilmatorjuntapatterin asemat olivat sodan aikana Kalevankankaalla sekä Sulka-vuorella. Epilänharjulla toiminut 60.Rask.lt.Ptri sai tykkinsä vasta sodan päättymispäivänä 13.3.1940. Muita yksiköitä oli ryhmitettyneenä Härmälässä Valtion Lentokonetehaan ja lentokentän suojana, sekä Nokialla Gummitehtaan suojana. Ilmatorjuntakonekiväärijoukkueiden aseet olivat pääosin kantakaupungin alueella rakennusten katoilla (mm.

Klingendahl, Aaltosen kenkätehdas, Pyynikin näkötorni, Näsinlinna, Tempon talo, Emmaus).

Kaupungin ilmapuolustus oli toteutettu niukin resurssein. Vain yksi yksikkö kykeni ampumaan yli 1 km:n korkeudessa lentäviä viholliskoneita. Raskaan ilmatorjuntapatterin tehollinen ampumaetäisyys oli noin 6 km joten yksikkö piti ryhmittää lähelle kaupungin keskustaa. Pommituskoneiden hyökätessä Tampereelle 4000 – 5000 metrin korkeudessa eri lähestymissuunnista ei keveiden aseiden tulella ollut tehoa kuin muutamissa tapauksissa. Raskaan patterinkin tuli oli melkein aina kantaman ääri rajoilla.

Tamperetta pommitettiin talvisodan aikana yhdeksänä päivänä seuraavasti:

- 21.12.1939
- 25.12.1939
- 27.12.1939
- 31.12.1939
- 13.1.1940
- 15.1.1940
- 20.1.1940
- 17.2.1940
- 2.3.1940 (kolme erillistä pommituskertaa)

Sodan kolme ensimmäistä viikkoa kuluivat Tampereella vihollisen ilmahyökkäyksiä odotellessa. Ilmahälytyksiä annettiin useita kertoja (60 kertaa). Tehokkaasta harjoittelusta huolimatta ensimmäinen todellinen hyökkäys kaupunkia vastaan joulukuun 21. päivänä osittain yllätti kaupungin puolustajat, sillä yli viiden kilometrin korkeudessa lentävien pommikoneiden havaitseminen olikin yllättävän vaikeaa. Raskaalla patterilla oli heti ensimmäisessä tulenavauksessa kovan pakkasen vuoksi ongelmia, kun 76 ltK/34 tykkien joustolaitteen neste oli jähmettynyt ja välittömästi ensimmäisten laukausten jälkeen putket jäivät taka-asentoon. Taivaalle saatiin vain kolme raskaan ”hattaraa”.

Viimeinen ja talvisodan raskain torjuntataistelu Tampereen taivaalla käytiin 2.3.1940, jolloin vihollinen hyökkäsi 104 koneen voimin kolmen eri lento-osaston voimin. Raskas ilmatorjuntapatteri ampui torjuntatululta yli sata laukausta ja kevyet yksiköt moninkertaisesti.

Tampereelle hyökänneet lentomuodostelmat käyttivät päätukikohta-alueinaan Virossa sijaitsevia Haapsalun, Kuusikun, Kuresaaren ja Paldiskin lentokenttiä. Lentokonetyyppeinä käytettiin Tupolev SB-2 ja Iljušin DB-3 tyyppisiä 2 -moottorisia pommikoneita.

Talvisodan tappiot Tampereella olivat seuraavat:

- pommituskertoja 11 tai 12 (eri lähteestä riippuen) yhteensä 249 koneella
- noin 1800 miina- tai palopommia
- kuolleita 17, haavoittuneita 43
- 73 rakennusta paloi ja 243 vaurioitui
- kotinsa menetti yli 4000 tamperelaista

Vihollinen menetti Tampereen taisteluissa 11 konetta alasammuttuna ja kolmea konetta vaurioitettiin ja yksi pommikone saatiin sotasaaliina Pälkäneellä. Härmälän koelentueen lentäjät osallistuivat ansiokkaasti koneiden pudotuksiin 25.12.1939 alkaen.

Vaikkakaan vihollisen ilmapommituksia kaupunkia vastaan ei kyetty torjumaan, niin niitä kyettiin merkittävästi häiritsemään. Tietoisuus ilmatorjunnan olemassaolosta pakotti vihollisen käyttämään korkeaa lentokorkeutta, mikä selvästi heikensi pommitustarkkuutta. Ilmapuolustusaluekeskus 51:n (IPAK 51) toiminta oli hyvin suunniteltu ja käytettävissä olevaan kalustoon nähden hyvin toteutettu.

Sotatarviketeollisuuden kannalta oli merkityksellistä, että vihollisen toiminta ei kohdistunut Valtion Lentokonetehtaaseen ja lentokenttääkin pommitettiin vain kerran. Myös Tampellan tehdas ja Lokomo säästyivät vakavilta vaurioilta.

Talvisodan jälkeen valmiutta ylläpidettiin ilmatorjuntajoukoissa jatkuvasti. Varusmiesten palvelusaikaa pidennettiin ja näin myös it-joukkojen vahvuus kasvoi huomattavasti suuremmaksi kuin ennen talvisotaa.

Ilmatorjuntapatteristo 13 komentajanaan majuri Paavo Lautela vastasi valmiuden ylläpidosta ja koulutuksesta Tampereella sotien välisenä aikana (1.8.1940 – 18.6.1941). Patteriston esikunta oli aluksi Nekalan kansakoululla, siirtyen syksyllä Varalan retkeilymaahan Pyynikille. Raskas patteri (kapt Erkki Tarvainen) oli Messukylän Nuorisoseurantalolla ja kevyt patteri (ltn Lassi Latipää) Tahmelan työväentalolla. Talvella 1941 pääsi patteristo muuttamaan kokonaisuudessaan pois vuokratiloista Kalevankankaalle.

Koulutusta haittasi tuona aikana erityisesti ajoneuvojen puute, joten asemaanmenoharjoituksia voitiin pitää vain harvoin. Kivääriammunnat pidettiin Kissanmaalla suojeluskunnan ampumaradalla. Ilma-ammunnat 20 ja 40 mm:n ilmatorjunta-aseilla olivat Lapinniemellä lentokoneen hinaamaan pussiin. Ytyerissä oli keväällä ammunnat myös raskaalla patterilla.

Liikekannallepanossa 1941 perustettiin Kalevankankaalle Ilmatorjuntapatteristo 3 (komentaja majuri Torsten Chydenius) johon kuului kaksi raskasta (76 ltK/34 (Vickers-Armstrongs) ja 75 ltK/37 (Škoda) patteria ja yksi kevyt patteri.

Marraskuun 24. päivänä 1942 antoi Ilmavoimien komentaja käskyn alueellisten ilmatorjuntajoukkojen uudelleenjärjestelystä. Alueelliseen organisaatioon kuuluvat ItPiirit ja paikalliset torjuntakeskukset lakkautettiin. Tampereella toiminut 5.Paikallinen Torjuntakeskus lakkautettiin 10.12.1942 ja sen tilalle perustettiin 2.Erillinen ilmatorjuntapatteristo.

Vuoden 1943 aikana jatkui joukkojen uudelleenjärjestely. Ilmatorjuntajoukot Tampereella 1.10.1943 uudelleen järjestelyjen ensimmäisen vaiheen jälkeen olivat:

- 2.ErltPsto (komentaja majuri E Tarvainen)
 - 2.Rask.lt.Ptri
 - 31.Rask.lt.Ptri
 - 34.Rask.lt.Ptri
 - 53.Rask.lt.Ptri (sijoitus Vaasa)
 - 96.Rask.lt.Ptri (sijoitus Oulu)
 - 96.Kev.lt.Ptri (sijoitus Kemi)
- 2.Ilmatorjuntavarasto-osasto

Jatkosodan aikana ilmatorjuntayksiköiden määrä Tampereella vaihteli ollen pienimmillään vuoden 1943 aikana ja suurimmillaan sodan päättyessä. Tällöin Tampereen aluetta Nokia ml. suojasi neljä raskasta ilmatorjuntapatteria, kolme kevyttä jaosta, yksi ilmatorjuntakonekiväärijoukkue sekä Tampellan tehtaan suojana ollut tehtaan omasta henkilöstöstä perustettu ilmatorjuntapatteri. Lisäksi käytössä oli kaksi valoheitinpatteria.

Raskaiden ilmatorjuntapatterien tuliasemia sodan aikana oli Kalevankankaalla, Sulkavuorella, Epilänharjulla, Pereenniemellä sekä Tuomikalliolla. Elokuussa 1944 saatiin Tampereen puolustukseen saksalaiset raskaat 88 ltK/37 RMPK ilmatorjuntatykit. Näin raskaiden yksiköiden kantama nousi aiemmasta 6000 metristä vajaaseen 15000 metriin ilmatorjunnan torjuntavahvuuden parantuessa merkittävästi. Em. tykeillä varustetut patterit (6 tykkiä/patteri) ryhmitettiin Sulkavuorelle (71.Rask.lt.Ptri) ja Tuomikalliolle (72.Rask.lt.Ptri).

Suojeluskuntajärjestön poikatoiminta laajeni jatkosodan aikana merkittävästi. Vuonna 1944 muuttunut sotilaallinen toiminta aiheutti muutoksia sotilaspoikien toimintaan. Oppi-

koulujen työ keskeytettiin kevätlukukauden alussa pommitusvaaran takia. Ilmavoimat saivat luvan ottaa 1500 lukioluokkien sotilaspoikaa kotialueen ilmatorjuntapalveluun. Palvelukseen otto aloitettiin maaliskuun alussa. 5.3.1940 mennessä oli Tampereella ilmoitautunut yhteensä 154 sotilaspoikaa ilmatorjuntapalveluun.

Vihollisuuksien päättyminen Suomen ja Neuvostoliiton välillä ei heti vaikuttanut valmiuden lopettamiseen. Vasta syksyllä valvontakomission määräyksestä alettiin siirtää Tuomikallion ja Epilän pattereiden tykkeitä rautatieasemalle varikkoihin vietäväksi. Sulkavuorelle jäivät tykit ja Irja-tutka paikalleen.

Tampereen ilmatorjunnalle jatkosota muodostui yhtämittaiseksi odotukseksi. Ilmatorjunta oli kuitenkin kaiken varalta valmiina yötä päivää. Keskimäärin torjuntavoima oli kolminkertainen talvisotaan verrattuna. Yhtään ilmahyökkäystä ei tullut pl.

- 25.6.1941 8 koneen laivue lähestyi kaakon suunnasta noin 5,5, km korkeudella. Koneet pommittivat Nokkaa. 32.Kev.lt.Jaos (Nokialla) ampui 16 laukausta. 31.Rask.lt.Ptri ei ampunut → etäisyys 9 km ja 32.Rask.lt.Ptri ampui kaksi kalustokeilulaukausta vaikka etäisyys 11 km.
- 17.2.1944 2.Rask.lt.Ptri (16 laukausta) ja 31.Rask.lt.Ptri (5 laukausta) avasivat tulen puolen yön aikaan lähestyvää konetta kohti joka tulituksen jälkeen kaartoi länteen.

Neuvostoliiton pommituskohteeksi oli käsketty 15.2.1944 myös Tampere, mutta sitä ei toteutettu.

Käskyt rauhanajan kokoonpanoon siirtymisestä annettiin ilmavoimien osalta 23.11.1944. Uusi rauhanajan kokoonpano tuli voimaan 4.12.1944. Ilmatorjuntarykmentti 1 perustettiin Helsingin, Turun ja Tampereen ilmatorjunnassa sodan päättymisvaiheessa olevista yksiköistä. III Ilmatorjuntapatteristo perustettiin Tampereelle. Patteristoon kuului esikunnan lisäksi raskas ja kevyt ilmatorjuntapatteri.

Jatkosodan peruja jäi Sulkavuoreen 6-tykkinen 88 ItK 37 RMBK-patteri jossa oli Puazo 3-keskuslaskin ja Irja-tulenojohtotutka. Tykki- ja tulenojohtovälineet olivat kenttälinnoitetuissa hirsi- ja osittain betonista vahvistetuissa kasemateissa Sulkavuoren laella. Kalevankankaalla oli oma parakkikylänsä jo sotien väliseltä ajalta. Sinne sopivat varsin hyvin patteriston esikunta ja kevyt patteri. Patteriston ollessa kahdessa eri paikassa asetti se huololle omat lisätehtävänsä, eivätkä ne huonon kuljetuskaluston vuoksi olleet helposti ratkaistavissa. Kun Tampereen kaupunki halusi Kalevankankaan alueen omaan hallintaansa, se antoi samalla luvan rakentaa kaupungin maalle Sulkavuoreen majoitusparakkeja. laajennukset alkoivat kevätpuolella. Muutto Sulkavuorelle tapahtui kesällä 1945.

Sulkavuoren alue ei kuitenkaan jäänyt patteristolle pysyväksi alueeksi. Patteriston siirtovalmistelut Tampereelta suuntautuivat aluksi Santahaminaan. Valmistelut olivat jo niin pitkällä, että Helsingin sotilaspäästä oli määrätty yksi vuoden 1948 saapumiserä astumaan palvelukseen patteristoon. Siirto peruttiin, mutta Helsingin miehet astuivat palvelukseen III/ItR 1:n 6.Patteriin Sulkavuorelle. Siirto Ilmavoimien Vaatetusvarikon tiloihin Vatialaan alkoi näyttää tämän jälkeen varmalta. Siirto Vatialaan toteutui vuoden 1950 aikana niin, että miehet olivat jo jouluna Vatialassa.

Asetus puolustuslaitoksesta annettiin 31.10.1952. Ilmatorjuntatykistö liitettiin maavoimiin. Puolustusvoimien uuden rauhanajan organisaation 1.12.1952 mukaan Tampereelle muodostettiin 4. Erillinen Ilmatorjuntapatteristo. Patteriston perustava yksikkö oli III/ItR 1. 4.ErltPsto muodostui esikunnasta, raskaasta (1.ItPtri), kevyestä (2.ItPtri) ja panssari ilmatorjuntapatterista (3.Ptri) (40 mm aseinen itpsv-kalusto) sekä aseparasta. 4. Erillinen Ilmatorjuntapatteristo tuli kuulumaan Panssariprikaatin kokoonpanoon ja johtoon. III/ItR 1 komentajana ollut majuri (everstiluutnantti) Solmu Hirvikallio toimi patteriston ensimmäisenä komentajana.

Vuoden 1952 uudelleenjärjestelyyn oli liittynyt myös joukko-osastojen perinteiden selvitys ja määrittely. Tasavallan presidentti vahvisti 27.11.1956 joukoille uudet nimet, niiden lyhenteet, kunniamarssit, vuosipäivät, joukko-osastoliput ja perinteet. 4. Erillinen Ilmatorjuntapatteriston nimi muuttui 1.1.1957 Tampereen ilmatorjuntapatteristoksi (TamItPsto).

Puolustusvoimain lippupäivänä 4.6.1958 ilmatorjunta joukko-osastoille luovutettiin samana päivänä vihityt liput. Ilmatorjuntatykistön joukko-osastolippujen yhteisenä tunnuksena oli hopeanvalkoinen siivitetty ammus sijoitettuna lipun kuhunkin kulmaan, kärki lipun kulmaa kohti. Tampereen ilmatorjuntapatteriston punaisessa lippukankaassa lisänä oli Hämeen vaakunatunnus kullankeltainen kävelevä ilves. Lipun juhlallinen nauлаustilaisuus pidettiin 28.5.1958 Tampereella hotelli Emmauksen juhlahuoneistossa.

Ilmatorjunnalle määrättiin yhteiseksi vuosipäiväksi marraskuun 30. päivä vuoden 1495 Viipurin pamauksen muistoksi, jota päivää aselajissa olikin jo pidetty perinteisenä vuosipäivänä syystä, että tuona talvisodan alkamispäivänä 30.11.1939 ilmatorjuntatykistö puolustusvoimien nuorimpana aselajina sai taistelutehtävän ja sen myötä tulikasteensa muiden puolustushaarojen ja aselajien rinnalla. Yhteiseksi kunniamarssiksi tuli Toivo Kuulan säveltämä ja V. A. Koskenniemen sanoittama Nuijamiesten marssi ennen käytössä olleen Napuen marssin sijaan.

Tampereen Ilmatorjuntapatteriston koulutuskalustona oli mm. saksalainen raskas RMBK-Delta kalusto, joka saatiin käyttöön vuonna 1957. Vuoden 1958 aikana ryhdyttiin antamaan koulutusta Landsverk Anti it-panssarivaunuilla. Panssari-ilmatorjuntakoulutus jatkui v.1961 lähtien 57 mm kaksoisasein varustetulla ilmatorjuntapanssarivaunukalustolla (ItPsV/SU-57-2). Ilmatorjuntapanssarivaunukoulutus siirtyi Panssariprikaatiin 1.7.1966. Vuoden 1966 aikana patteristo sai käyttöönsä AN/TPS-1E (Tepsu) maalinosoitustutkan ja 35 ltK 58 automaatti-ilmatorjunta tykkikaluston. Vuonna 1978 patteriston toiseksi koulutuskalustoksi saatiin neuvostoliittolainen uusi 57 ltK 60 kanuunoilla ja RPK-tulenjohtolaitteella varustettu automaatti-ilmatorjuntapatterin kalusto.

Vuonna 1974 asetettiin pääesikunnassa työryhmä tutkimaan vaihtoehtoja rauhanajan organisaation nykyaikaistamiseksi. Maaliskuun 1977 muistio johti esitykseen ilmatorjunnan kaikkien joukko-osastojen supistamiseen patteristoiksi joihin kuuluisi esikunta, esikuntapatteri, kaksi tulipatteria ja reservialiupseerikoulu. Esitykseen liittyi myös TamItPsto:n siirto Ouluun. Ilmatorjunnan johto piti esitystä sopivana mutta TamItPsto:n osalta sitä ei aluksi tahdottu tajuta. Patteriston osalta oli oletettu, että seuraava toimipaikka olisi tullut liittymään Pirkkalaan lentokentän läheisyyteen suunniteltuun Satakunnan Lennostoon ja sen lentotukikohtaan.

Pääesikunnan antoi 23.11.1977 esikäskyn maavoimien rauhanajan kehittämisohjelman toteuttamisesta. Esikäskyn mukaan TamItPsto säilyisi patteristona mutta siihen siirrettäisiin yksi aseyksikkö Helsingin Ilmatorjuntarykmentistä. Tämä tilanne oli kuitenkin väliaikainen TamItPsto:n osalta. Siirto Ouluun näytti kuitenkin olevan edessä.

Siirron valmistelut aloitettiin käytännön tasolla henkilöstöjärjestelyjen osalta jo vuoden 1978 aikana. Materiaalin suhteen suunnittelu alkoi vuonna 1979. Siirtosuunnitelma valmistui tammikuun 1980 loppuun mennessä ja Sisä-Suomen sotilasläänin esikunnan käsky siirrosta saapui helmikuun lopussa 1980. Tampereen ilmatorjuntapatteristo siirrettiin kaikkine perinteineen Ouluun 1.9.1980 mennessä ja joukon nimen muuttuminen samana päivänä Oulun ilmatorjuntapatteristoksi.

Viimeinen TamItPsto:n vuosipäivä vietettiin entisöidyssä Tampereen raatihuoneella 30.11.1979. Patteriston varsinaiseksi lähtöjuhlaaksi muodostui kuitenkin valatilaisuus Kangasalla 25.7.1980, jolloin patteristo päiväjuhlan yhteydessä luovutti Kangasalan kunnalle Vatialaan pystytetyn muistotykin.